

Силабус курсу:

ДАВНІ ВИРОБНИЦТВА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Ступінь вищої освіти:	Бакалавр
Спеціальність:	032 Історія та археологія
Рік підготовки:	1
Семестр викладання:	весняний
Кількість кредитів ЄКТС:	5.0
Мова(-и) викладання:	українська
Вид семестрового контролю	іспит

Автор курсу та лектор:

Бровендер Юрія Михайлович (лектор)

вчений ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я та по-батькові

Професор кафедри історії та археології

посада

brovender@snu.edu.ua

електронна адреса

+38-050-655-94-45

телефон

Viber за номером
телефону

месенджер

314 ЛК лабораторія
кафедри ІА

консультації

Анотація навчального курсу

Мета вивчення курсу: Метою лекційних занять викладання навчальної дисципліни «Давні виробництва Східної Європи» є опанування майбутніми фахівцями-істориками-археологами комплексом знань, вмінь та навичок по давнім виробництвам Східної Європи. Це дозволить виробити професійне володіння предметом, розуміння закономірностей розвитку давнього суспільства, на прикладі спільнот доби енеоліту-бронзи Доно-Донецького регіону, через металовиробничу діяльність (гірництво, металургія, металообробка) – найбільш складний у технологічному відношенні вид виробничої діяльності.

Метою самостійної роботи за дисципліною є засвоєння студентом навчального матеріалу в час, вільний від обов'язкових навчальних занять, без участі викладача; переорієнтація із лекційно-інформативної на індивідуально-диференційовану, особистісно-орієнтовану форму та на організацію самоосвіти студента; поглиблення, узагальнення та закріплення знань, які студенти отримують у процесі навчання, а також застосування цих знань на практиці.

Результати навчання:

Знати:

- історію вивчення металовиробництва доби бронзи східноєвропейського регіону;
- базові пам'ятки металовиробничої діяльності доби бронзи східноєвропейського регіону;
- понятійний апарат, пов'язаний з гірничо-металургійним і металообробним виробництвом доби палеометалу;
- особливості розвитку металовиробничої діяльності на теренах Дніпро-

- Донського регіону на різних етапах доби раннього металу;
- особливості гірничо-металургійних комплексів східноєвропейського регіону;
- виробничу спеціалізацію пам'яток Картамиського археологічного мікрорайону;
- організацію та технологію металовиробництва Донецького гірничо-металургійного центру доби бронзи;
- основні чинники та тенденції розвитку металовиробництва східноєвропейського регіону за доби палеометалу.

Вміти:

- вільно володіти фактичним матеріалом з проблематики металовиробництва доби бронзи східноєвропейського регіону;
- застосовувати методику історіографічного та теоретико-методологічного аналізу проблем розвитку металовиробництва східноєвропейського регіону за доби бронзи;
- використовувати сучасну археологічну термінологію, понятійний апарат;
- користуватися теоретичними здобутками в галузі металовиробничої діяльності давнього населення східноєвропейського регіону за доби раннього металу.

Передумови до початку вивчення: Майбутні фахівці з історії та археології зможуть розвинути професійні надбання, напрацьовані в результаті виконання робочої програми навчальної дисципліни «Давні виробництва Східної Європи» завдяки вивченню наступного блоку дисциплін з циклів загальної та професійної підготовки: «Археологія та методика польової археології», «Історія первісного суспільства», «Історія Стародавнього Сходу».

Мета курсу (набуті компетентності)

Метою викладання дисципліни є орієнтація майбутніх фахівців в проблемі давнього металовиробництва (гірництва, металургії, металообробки) доби енеоліту-бронзи східноєвропейського регіону – найбільш складному виду виробничої діяльності у давнину, формування компетентних фахівців у різнобічних аспектах металовиробництва східноєвропейського регіону за доби енеоліту-бронзи.

Вивчення даного навчального курсу призначене для формування, удосконалення та розвитку у здобувача вищої освіти наступних компетентностей:

ЗК01. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ЗК02. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

ЗК03. Здатність до абстрактного мислення, аналізу і синтезу.

ЗК04. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

ЗК05. Здатність до пошуку та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК07. Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

ЗК08. Здатність застосовувати знання в практичних ситуаціях.

ЗК09. Здатність бути критичним і самокритичним.

ЗК10. Здатність працювати в команді.

СК01. Усвідомлення взаємозв'язку між фактами, подіями, явищами і процесами в минулому та сучасності.

СК02. Усвідомлення відмінностей в історіографічних поглядах різних періодів та в різних контекстах.

СК03. Усвідомлення соціальних функцій історика, розуміння можливості використання історії для досягнення політичних цілей, в тому числі наслідків зловживання історією.

СК04. Здатність використовувати у професійній діяльності наукові праці та інформаційно-довідкові видання (бібліографічні довідники, путівники до архівних фондів, архівні описи тощо), сучасні інформаційно-пошукові системи.

СК05. Здатність відшуковувати необхідні для освітньої та наукової діяльності історичні джерела (архівні та опубліковані документи, етнографічні, картографічні матеріали, музейні експонати, археологічні артефакти і т. п.).

СК06. Здатність використовувати релевантні методи опрацювання історичних та археологічних джерел, зокрема інструментарій спеціальних історичних дисциплін, а також сучасні інформаційні технології для обробки історичних даних.

СК07. Здатність використовувати фахові знання та професійні навички для виявлення, охорони та популяризації історико-культурної спадщини.

СК08. Здатність використовувати у фаховій діяльності знання гуманітарних та соціальних наук, вміння аналізувати, оцінювати і прогнозувати політичні, економічні, культурні й соціальні події та явища.

СК09. Здатність працювати з історичними текстами і документами, коментувати, анутовувати їх відповідно до певних критеріїв; презентувати і обговорювати результати наукових досліджень.

СК010. Здатність вільно оперувати спеціальною термінологією.

СК011. Здатність здійснювати та організовувати археологічну діяльність.

СК012. Здатність робити відбір та прийняття на збереження артефактів і документів у відповідності до нормативів, організовувати археографічну діяльність, роботу в архівах та музеях, державних наукових та науково-дослідних установах у відповідності з прийнятими правилами та нормами.

Що забезпечується досягненням наступних програмних результатів навчання:

РН01. Знати найважливіші факти історичного минулого українського народу і історії людства загалом, а також мати більш глибокі знання про певний історичний період або проблему.

РН02. Розуміти контекст і причини відповідних історичних подій та використовувати ці знання у професійній діяльності.

РН03. Знати основні підходи до вивчення вітчизняної та світової історії, принципи і методи історичного пізнання, основні типи і види історичних джерел.

РН04. Володіти понятійно-категоріальним апаратом історичної науки, професійно оперувати науковими термінами, прийнятими у фаховому середовищі.

РН05. Вміти працювати з письмовими, речовими, етнографічними, усними, архівними та іншими історичними джерелами.

РН06. Виявляти взаємозв'язки між процесами у минулому та на сучасному етапі, аналізувати суспільні процеси в історії України у контексті європейської та світової історії.

РН07. Розуміти і виявляти відмінності в історіописанні, поглядах на минуле представників різних епох та у різних контекстах.

РН08. Брати участь у плануванні та виконанні наукових досліджень у сфері історії, презентувати результати досліджень, аргументувати висновки.

РН09. Мати навички організації практичного вирішення питань історичної пам'яті та охорони матеріальної й нематеріальної культурної спадщини України.

PH10. Застосовувати сучасні методики у процесі популяризації історії та археології, а також здійсненні різних видів педагогічної діяльності.

PH11. Здійснювати аналіз ситуацій з урахуванням історичного контексту та/або історичних передумов.

PH12. Здійснювати комунікацію з професійних питань з представниками наукових, громадських, релігійних і національно-культурних організацій і спільнот.

PH13. Розуміти загальні та специфічні риси історичного розвитку різних регіонів України, Європи та світу, фактори, що зумовлюють різноманіття культур та національних спільнот, ефективно співпрацювати з носіями різних історичних та культурних цінностей.

PH14. Вміти акумулювати та поширювати кращий досвід професійної діяльності, інтегрувати досягнення інших наук для вирішення актуальних проблем історії та археології.

Структура курсу

№	Тема	Години (Л/ПЗ)	Стислий зміст	Інструменти і завдання
1	Давні виробництва – одна з найважливіших проблем археологічної науки.	2/2	Дотримання правил і принципів академічної доброчинності при вивченні дисципліни «Давні виробництва Східної Європи». Рівень вивчення проблеми ремесла доби енеоліту-бронзи східноєвропейського регіону. Різні тлумачення поняття ремесла. Аспекти давнього виробництва: технологічний, соціальний. Поняття виробництва. Групи виробництв. Джерельна база давніх виробництв. Нерівномірність розвитку виробництв. Типи давніх ремесел.	Індивідуальні завдання. Обговорення
2	Актуальність проблеми металовиробництва епохи раннього металу Східної Європи	2/0	Роль металу в розвитку цивілізації. Активність дослідницького пошуку проблеми металовиробництва східноєвропейського регіону доби бронзи. Науковий пошук Є.М. Черних. Методи дослідження давнього металовиробництва. Джерельна база Донецького гірничо-металургійного центру доби бронзи. Металеві скарби доби раннього металу Дніпро-Донського регіону.	Індивідуальні завдання. Обговорення
3	Історія вивчення металовиробництва доби бронзи Дніпро-Донського регіону	6/2	Відкриття та накопичення джерельної бази (XIX – середина XX ст.): збір наукового матеріалу, перші підходи до його аналітичного вивчення; гіпотетичний характер висновків дослідників щодо можливостей розробки мідних руд Донбасу в епоху бронзи (В.О. Городцов, О.С. Федоровський, Т.Б. Попова, О.О. Кривцова-Гракова, В.П. Шілов). Етап аналітичних досліджень (60-90 роки	Індивідуальні завдання. Обговорення

№	Тема	Години (Л/ПЗ)	Стислий зміст	Інструменти і завдання
			<p>XX ст.): різке збільшення джерельної бази, розгортання аналітичних досліджень, поява перших узагальнень, пов'язаних з металом (Є.М. Черних, С.Й. Татаринів, А.Д. Пряхін, С.С. Березанська).</p> <p>Етап комплексних досліджень на початку XXI ст.: прогресуюче зростання джерельної бази у зв'язку з масштабними розкопками Картамиського мікрорайону доби бронзи, широке використання природничо-наукових методів дослідження та експериментального моделювання металовиробництва на базі мідних руд Донбасу (Ю.М. Бровендер, В.В. Отрощенко, А.Д. Пряхін, О.С. Саврасов), поява серії узагальнюючих робіт, в основу яких покладено металовиробничу діяльність (Братченко, Санжаров, 2001; Татаринів, 2003; Гак, 2005; Отрощенко, 2005, 2007; Клочко, 2006; Литвиненко, 2009; Пряхін, 2008, 2010; Загородня, 2014; Бровендер, 2016).</p>	
4	Джерельна база вивчення металовиробництва енеоліту-бронзи Дніпро-Донського регіону	2/0	<p>Дві групи джерел: джерела, пов'язані з умовами існування давнього населення (геологічні та природно географічні умови); археологічні джерела, пов'язані з певним циклом металовиробничої діяльності (гірничо-видобувним, гірничо-збагачувальним, металургійним, металообробним). Поселення і поховання доби енеоліту-бронзи Дніпро-Донського регіону з свідцтвами металовиробництва.</p>	Індивідуальні завдання. Обговорення
5	Теоретичні основи вивчення металовиробництва Дніпро-Донського за доби бронзи	2/2	<p>Гірнична археологія – новий напрямок в українській науці. Виділення виробничих зони в рамках конкретних культур (Пряхін, 1996, Литвиненко, 1996, Бровендер, 1997, 2016, Отрощенко, 2005, Молодін, Пряхін, 2005). Поняття «зона виробничої діяльності». Поняття «металовиробництво». Визначення кожного з металовиробничих циклів, з якими пов'язуються відповідні археологічні джерела. Поняття «гірничо-металургійний центр». Донецький гірничо-металургійний центр. Зв'язок Донецького гірничо-металургійного центру з осередком формування бережнівсько-маївської зрубної культури (Отрощенко, 2005, 2006; Бровендер, 2012, 2016).</p>	Індивідуальні завдання. Обговорення
6	Металовиробництво	10/6	Проблема експлуатації мідних руд	Індивідуальні

№	Тема	Години (Л/ПЗ)	Стислий зміст	Інструменти і завдання
	Дніпро-Донського регіону за доби енеоліту – середньої бронзи		<p>Донбасу за доби енеоліту-середньої бронзи (Є.І. Гак, В.С. Бочкарев, С.Н. Братченко, Ю.М. Бровендер, В. І. Ключко, І.Ф. Ковальова, Р.О. Литвиненко, А.Л. Нечитайло, В.В. Отрощенко, А.Д. Пряхін, С.Ж. Пустовалов, С.Й. Татаринів, Є.М. Черних, Л.А. Черних).</p> <p>Металовиробництво доби енеоліту: зона виробничої діяльності доби енеоліту (Костянтинівське поселення (Кияшко, 1994), поселення Альошин Ручей, Клешня-3, Соснова Роща (Телиженко, 2004, 2005, 2007), поховальні пам'ятки. Причини неможливості існування у добу енеоліту на теренах рудопроявів Донецького кряжу гірничо-металургійного центру</p> <p>Металовиробництво ямної культурної спільноти доби ранньої бронзи: поховальні пам'ятки, занепад металовиробничої діяльності, екологічна криза (Кременецький, 1991, Демкін, 1993, 1997, Іванов, Лисецкий, 1994), походження металу ямної спільноти. Причини неможливості створення у добу ранньої бронзи на теренах рудопроявів Донецького кряжу гірничо-металургійного центру.</p> <p>Металовиробництво катакомбної культурної спільноти: побутові та поховальні пам'ятки зі свідцтвами металовиробництва, райони їх концентрації. Причини неможливості створення у добу середньої бронзи на теренах рудопроявів Донецького кряжу гірничо-металургійного центру.</p> <p>Металовиробництво бабинської культурної спільноти перехідної доби від середньої до пізньої бронзи: побутові та поховальні пам'ятки зі свідцтвами металовиробництва, райони їх концентрації, передумови виникнення у бабинський час гірничо-металургійного центру (Бровендер, 2016), негативний вплив природного чинника на розвиток металовиробництва у бабинський час (Каменецкий, 1991; Гольєва, 2000, Александровский, 2005; Демкина, 2005.).</p>	завдання. Обговорення

№	Тема	Години (Л/ПЗ)	Стислий зміст	Інструменти і завдання
7	Металовиробництво Дніпро-Донського регіону за доби пізньої бронзи	2/0	Неоднорізність зрубної культурної спільноти: покровсько-мосоловська зрубна культура, бережнівсько-маївська зрубна культура. Кліматичний оптимум у XVII – XIII ст (Іванов, й895, Спиридонова, 1991). Виробничі зони: Доно-Донецька виробнича зона покровсько-мосоловської зрубної культури, Дніпро-Донецька виробнича зона бережнівсько-маївської зрубної культури (Бровендер, 2016). Металовиробництво покровсько-мосоловської зрубної культури (ПМЗК): періодизація і хронологія ПМЗК, пам'ятки Доно-Донецької виробничої зони ПМЗК. Металовиробництво бережнівсько-маївської зрубної культури: пам'ятки Донецького гірничо-металургійного центру доби пізньої бронзи (гірничі виробки, техногенна ділянка копальні Червоне озеро-1, Поселення Червоне озеро-1, 3), пам'ятки Дніпро-Донецької виробничої зони БМЗК. Періодизація і хронологія БМЗК. Основні тенденції розвитку зрубної культурної спільноти доби пізньої бронзи.	Індивідуальні завдання. Обговорення
8	Загальні тенденції розвитку металовиробництва Дніпро-Донського регіону за доби енеоліту бронзи	2/2	Залежність динаміки металовмісних поховань і кількості металевих виробів в складі поховального інвентарю від особливостей екологічних умов. Екологічні кризи за доби енеоліту – бронзи (Рассамакин, 1995, 1997; Литвиненко, 2009; Гершкович, 1995, Отрощенко, 2011; Бровендер, 2016). Тенденції розвитку металовиробництва за доби енеоліту-бронзи у західному і східному ареалах Дніпро-Донського регіону.	Індивідуальні завдання. Обговорення

Рекомендована література

Основна література:

1. Археологія України. Курс лекцій. – К., 2005.
2. Археологія Украинской ССР. Т.1: Первобытная археология. - К.: Наукова думка, 1985.
3. Археологія Украинской ССР. Т.2: Скифо-сарматская и античная археология. - К.: Наукова думка, 1985.
4. Брей У. Археологический словарь / У. Брей У., Д. Трамп. – М., 1990
5. Березанская С.С. Первые мастера-металлурги на территории Украины / С.С. Березанская // Первобытная археология. Поиски и находки. – К.: Наук. думка, 1980. – С. 243-256.

6. Березанская С.С. Усово озеро. Поселение на Северском Донце / С.С. Березанская. – К.: Наук. думка, 1990. – 150 с.
7. Березанская С.С. Камнедобывающее и камнеобрабатывающее производство / С.С. Березанская / С.С. Березанская, Е.В. Цвек, В.И. Ключко, С.Н. Ляшко // Ремесло эпохи энеолита – бронзы на Украине. – К.: Наук. думка, 1994. – С. 8-54.
8. Березанская С.С. О металлургическом ремесле племен донецкой катакомбной культуры / С.С. Березанская, Д.П. Кравец // Первобытная археология. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 156-168.
9. Березанська С.С. Вивчення ремесла за виробничими комплексами з пам'яток доби бронзи / С.С. Березанська, С.М. Ляшко // Археологія. – № 3. – 1989. – С. 18-30.
10. Березанська С.С. Бронзовий вік / С.С. Березанська, В.В. Отрощенко // Давня історія України. В 3 томах. – Т.1. – К.: Наук. думка, 1997. – С. 384-529.
11. Бочкарев В.С. Северопонтийское металлопроизводство эпохи поздней бронзы / В.С. Бочкарев // Производственные центры: источники, «дороги», ареал распространения. – СПб, 2006. – С. 53-65.
12. Бочкарев В.С. Культурогенез и древнее металлопроизводство Восточной Европы. – СПб.: «Инфо Ол», 2010б. – 229 с.
13. Братченко С.Н. Рідкісні бронзові знаряддя з катакомб Сіверськодонецчини та Донщини III тис. до н.е. / С.Н. Братченко, С.М. Санжаров. – Луганськ: СНУ, 2001. – 108 с.
14. Бровендер Ю.М. Определение объемов горных работ и оценка добычи медных руд на древних разработках Картамышского рудопроявления в Донбассе / Ю.М. Бровендер, Г.Я. Гайко, Ю.П. Шубин // Матеріали та дослідження з археології Східної України. – Вип. 10. – Луганськ: СНУ, 2010. – С. 213-219.
15. Бровендер Ю.М. Капитаново-1. Поселение покровской срубной культуры в Северскодонецком Левобережье / Ю.М. Бровендер // Старожитності степового Причорномор'я та Криму. – Запоріжжя: ЗГУ, 2000. – С. 170-186.
16. Бровендер Ю.М. Находки деталей конской упряжи в контексте Донецкого горно-металлургического центра эпохи бронзы / Ю.М. Бровендер // Матеріали та дослідження з археології Східної України. – № 7. – Луганськ: СНУ, 2007. – С. 224-234.
17. Бровендер Ю.М. Итоги раскопок техногенного участка на Картамышском рудопроявлении / Ю.М. Бровендер // Древности 2006 – 2008. – Харьков, 2008а. – С. 184-203.
18. Бровендер Ю.М. Копальня Червоне озеро IV Картамышского гірничо-металургійного комплексу доби бронзи / Ю.М. Бровендер // Археологія. – №4. – 2008б. – С. 64-69.
19. Бровендер Ю.М. Поселение Червонэ озеро 3 Донецкого горно-металлургического центра эпохи бронзы / Ю.М. Бровендер // ДАЗ № 13/14. – Донецьк: ДонНУ, 2010. – С. 203-221.
20. Бровендер Ю.М. Медные руды Северного Причерноморья как сырье для производственной деятельности в эпоху палеометалла (по материалам Картамышского горно-металлургического комплекса) / Ю.М. Бровендер // Archeology Binaries. – Т. 4. – Poznan: Wydawnictwo Poznanskie, 2011а. – С. 129-144.
21. Бровендер Ю.М. Опыт экспериментальных исследований по выплавке меди из руд Картамышского рудопроявления Донбасса / Ю.М. Бровендер // Экспериментальная археология. Взгляд в XXI век. – Ульяновск: Обл. типография «Печатный двор», 2013а. – С. 127-152.
22. Бровендер Ю.М. Мідний рудник бронзової доби Картамиш / Ю. Бровендер, Гайко, В. Білецький, Т. Мікось, Я. Хмура // Гірництво й підземні споруди в Україні та Польщі (нариси з історії). – Донецьк, 2009. – С. 102-115.
23. Бровендер Ю.М. Определение объемов горных работ и оценка добычи медных руд на древних разработках Картамышского рудопроявления в Донбассе / Ю.М. Бровендер, Г.Я. Гайко, Ю.П. Шубин // Матеріали та дослідження з археології Східної України. – Вип. 10. – Луганськ : СНУ, 2010. – С. 213-219.
24. Бровендер Ю.М. Картамышский комплекс гірничо-металургійних пам'яток бронзового віку в Центральному Донбасі / Ю.М. Бровендер, В.В. Отрощенко, А.Д. Пряхін // Археологія. – № 2. – 2010. – С. 87-101.
25. Бровендер Ю.М. Опыт комплексного изучения памятников производственной деятельности Донецкого горно-металлургического центра эпохи бронзы / Ю.М. Бровендер, Ю.П. Шубин // ДАЗ. – № 16. – Донецьк: Вид-во Донецьк. нац. ун-ту, 2012. – С. 108-113.
26. Бровендер Ю.М. Горная археология: к вопросу о понятийном аппарате / Ю.М. Бровендер, Ю.П. Шубин // Збірка наукових праць. – Выпуск 2 (43) 2014. – Алчевск: ДонДТУ, 2014. – С. 53-66.
27. Бровендер Ю.М. К проблеме эксплуатации медных руд Донбасса в эпоху раннего металла // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля. – № 1(231) 2017. – Северодонецьк, 2017.- С. 20-28.

28. Бровендер Ю.М., Отрощенко В.В., Пряхін А.Д. Картамиський комплекс гірничо-металургійних пам'яток бронзового віку у Центральному Донбасі // Археологія. – 2010. – С. 87-101.
29. Бровендер Ю.М. Донецький гірничо-металургійний центр доби бронзи. – Автореф. дис. ...док. іст. наук. – К.: ІА НАНУ, 2016. – 32с.
30. Бровендер Ю.М. К вопросу о развитии металлопроизводства Днепро-Донского региона в эпоху энеолита – бронзы // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. - № 11 [241]. – Северодонецьк, 2017. – С. 21 – 26.
31. Бровендер Ю.М. Металовиробництво зрубної культурної спільноти доби пізньої бронзи Дніпро-Донського регіону: загальна тенденція розвитку // Древности. – Вип. 16.- Харьков, 2018. – С. 38050.
32. Бровендер Ю.М. Донецький гірничо-металургійний центр і виробничі центри східноєвропейського степу доби бронзи: порівняльний аналіз виробничої діяльності // Археологія і Давня історія України. – К., 2021.
33. Гайко Г.І. Дивовижний світ давнього гірництва: наук.- попул. нарис / Г.І. Гайко, Т. Мікось, Я. Хмура, Ю.М. Бровендер, Р.І. Кінаш. – Алчевськ: ДонДТУ, 2005. – 130 с.
34. Гак Е.И. О металлообрабатывающем производстве катакомбных племен бассейна Северского Донца / Е.И. Гак // Сезонный экономический цикл населения Северо-Западного Прикаспия в бронзовом веке. – ТГИМ. – Вып. 120. – М., 2000. – С. 72 – 90.
35. Гак Е.И. Общее и особенное в металлопроизводстве катакомбных культур Подонцовья, Нижнего Подонья и Предкавказья / Е.И. Гак // Матеріали та дослідження з археології Східної України. Від неоліту до кіммерійців. – № 7. – Луганськ: СЛУ, 2007. – С. 95-103.
36. Гошко Т.Ю. Металобробка у населення Правобережної Лісостепової України за доби пізньої бронзи / Т.Ю. Гошко. – К.: ІА НАН України, 2011а. – 128 с.
37. Григорьев С.А. Металлургическое производство на Южном Урале в эпоху средней бронзы / С.А. Григорьев // Древняя история Южного Зауралья. – Челябинск: Рифей, 2000. – С. 444-531.
38. Гришин Ю.С. Древняя добыча меди и олова / Ю.С. Гришин. – М.: Наука, 1980. – 234 с.
39. Дергачев В.А. Металлические серпы поздней бронзы Восточной Европы / В.А. Дергачев, В.С. Бочкарев. – Кишинев, 2002. – 348 с.
40. Загородняя О.Н. Экспериментально-трассологические исследования орудий металлопроизводства: история и перспективы / О.Н. Загородняя // ДАЗ.– № 15. – Донецьк: ДонНУ, 2011.– С. 78-87.
41. Загородня О.М. Про призначення однієї з категорії кістяних знарядь Картамишу / О.М. Загородня // Археологія.– 2014а. – № 1. – С. 15-28.
42. Зайков В.В. Основы геоархеологии / В.В. Зайков, А.М. Юминов, Е.В. Зайкова, А.Д. Таиров. – Челябинск: ЮУрГУ, 2011. – 263 с.
43. Килейников В.В. Каменные горно-металлургические и металлообрабатывающие орудия Мосоловского поселения / В.В. Килейников // Эпоха бронзы восточноевропейской лесостепи.– Воронеж, 1984. – С.108-123.
44. Килейников В.В. Ремесло и домашние производства у населения донской лесостепной срубной культуры / В.В. Килейников // Исследование памятников археологии Восточной Европы. – Воронеж, 1988. – С. 97-110.
45. Клочко В.И. Металлургическое производство в энеолите – бронзовом веке / В.И. Клочко // Березанская С.С., Цвек Е.В., Клочко В.И., Ляшко С.Н. Ремесло эпохи энеолита – бронзы на Украине. – К.: Наук. думка, 1994. – С. 96-132.
46. Клочко В.І. Озброєння та військова справа давнього населення України (5000 – 900 рр. до Р.Х.) / Клочко В.І. – К.: АртЕк, 2006. – 336 с.
47. Клочко В.И. Древнейшие этапы развития металлургии Украины / В.И. Клочко // Клочко В.И., Козыменко А.В. Наш недавний бронзовый век. – К., 2011б. – С. 150-177.
48. Коробкова Г.Ф. Поселение Михайловка – эталонный памятник древнеямной культуры (экология, жилища, орудия труда, системы жизнеобеспечения, производственная структура) / Г.Ф. Коробкова, О.Г. Шапошникова. – СПб.: Европейский Дом, 2005. – 316 с.
49. Литвиненко Р.А. Погребения КМК с производственным инвентарем /Р.А. Литвиненко // Проблемы изучения катакомбной культурно-исторической общности и культурно-исторической общности культуры многоваликовой керамики. – Запорожье, 1998а. – С. 97-105.
50. Литвиненко Р.О. До питання про експлуатацію Донецьких рудників населенням бабинської культури (постанова проблеми) / Р.О. Литвиненко // ПГА: Матеріали І-го Картамиського міжнародного польового археолог. семінару. – Алчевськ: ДГМІ, 2003. – С. 44-47.

51. Литвиненко Р.О. До проблеми металовиробництва культури Бабине / Р.О. Литвиненко // ПГА: Матеріали II-го Картамиського міжнародного польового археолог. семінару. – Алчевск ДонДТУ, 2005. – С. 119-125.
52. Литвиненко Р.О. Поховання культурного кола Бабине з металевими ножами / Р.О. Литвиненко // ДАС. – № 12. – Донецьк, 2006. – С. 32-61.
53. Литвиненко Р.О. Металовиробництво племен Дніпро-Донської бабинської культури / Р.О. Литвиненко // Вісник Донецького Національного університету. – Серія Б. – Гуманітарні науки. – Вип. 2. – 2011. – С. 164-175.
54. Матвеева Г.И. Горно-металлургический комплекс бронзового века у с. Михайло-Овсянка на юге Самарской области (первые результаты исследования) / Г.И. Матвеева, Ю.И. Колев, А.И. Королев // Вопросы археологии Урала и Поволжья. – № 2. – Самара, 2004. – С. 69-88.
55. Молодин В.И. К выделению производственных зон эпохи бронзы на пространствах Евразийской степи и лесостепи / В.И. Молодин, А.Д. Пряхин // ПГА: Матеріали II-го Картамиського міжнародн. польового археолог. семінару. – Алчевськ: ДонДТУ, 2005. – С. 7-9.
56. Нечитайло А.Л. Об одном из горно-металлургических центров катакомбной культурно-исторической общности / А.Л. Нечитайло // Пастушеские скотоводы восточно-европейской степи и лесостепи эпохи бронзы (историография, публикации). – Археология восточноевропейской лесостепи. – Вып. 19. – Воронеж, 2005. – С. 74-93.
57. Нечитайло А.Л. К характеристике горно-металлургического производства Донбасса (эпоха средней бронзы) / А.Л. Нечитайло // Исторические и футурологические аспекты развития горного дела. – Алчевск: ДонДТУ, 2005а. – С. 113-124.
58. Отрощенко В.В. Проблеми періодизації культур середньої та пізньої бронзи півдня Східної Європи (культурно-стратиграфічні зіставлення). – К., 2001.
59. Отрощенко В.В. До генези бережнівсько-маївської зрубної культури / В.В. Отрощенко // ПГА: Матеріали III-го Картамиського міжнародн. польового археолог. семінару. – Алчевськ: ДонДТУ, 2006. – С. 18-30.
60. Отрощенко В.В. Культурні та часові особливості використання металу в поховальних ритуалах зрубної спільноти / В.В. Отрощенко // ПГА: Матеріали VI-го Картамиського міжнародн.польового археолог. семінару. – Алчевськ: ДонДТУ, 2007а. – С. 40-52.
61. Отрощенко В.В. До причини та часу припинення розробок міднорудних покладів Донбасу за доби бронзи / В.В. Отрощенко // ПГА: Матеріали VIII-го Картамиського міжнародн. польового археолог. семінару. – Алчевськ: ДонДТУ, 2011. – С. 123-134.
62. Пряхин А.Д. Мосоловское поселение металлургов-литейщиков эпохи поздней бронзы / А.Д. Пряхин. – Кн. 2. – Воронеж: ВГУ, 1996. – 176 с.
63. Пряхин А.Д. Доно-Донецкая степь-лесостепь в эпоху бронзы. История изучения (вторая половина XIX - начало 90-х гг. XX в.). – Кн.1 / А.Д. Пряхин. – Воронеж: ВГУ, 2008. – 257 с.
64. Пряхин А.Д. Доно-Донецкая степь-лесостепь в эпоху бронзы. История изучения (современный этап).– Кн. 2 / А.Д. Пряхин.– Воронеж: ВГУ, 2010. – 296 с.
65. Пряхин А.Д. История изучения Картамьшского комплекса горно-металлургических памятников на территории Украины / А.Д. Пряхин, А.С. Саврасов, В.В. Отрощенко, Ю.М. Бровендер // Из истории отечественной археологии. – Вып. 1. – Воронеж: ВГУ, 2008. – С. 187-204.
66. Рындина Н.В. Древнейшее металлообрабатывающее производство Юго-Восточной Европы (истоки и развитие в неолите – энеолите) / Н.В. Рындина. – М.: Эдиториал УРСС, 1998. – 288 с.
67. Саврасов А.С. Приложение. Экспериментальное изучение технологии металло-обрабатывающего производства / А.С. Саврасов // Пряхин А.Д. Мосоловское поселение металлургов-литейщиков эпохи поздней бронзы. – Книга вторая. – Воронеж: ВГУ, 1996. – С. 135-158.
68. Саврасов А.С. К оценке нового этапа в изучении металлопроизводства катакомбной культурно-исторической общности / А.С. Саврасов // Эпоха металла Восточной Европы (история исследования, публикации): Археология восточноевропейской лесостепи. – Вып. 20. – Воронеж: ВГУ, 2006. – С. 97-69.
69. Татаринов С.И. Древний металл Восточной Украины. Очерки истории горного дела, металлургии и металлообработки в эпоху бронзы / С.И. Татаринов. – Артемовск, 1993. – 153 с.
70. Черных Е.Н. Древняя металлообработка на Юго-Западе СССР // Е.Н. Черных. – М.: Наука, 1976. – 302 с.
71. Черных Е.Н. Технология разведок и горных выработок в бронзовом веке на Каргалах / Е.Н. Черных // Каргалы. – Том III. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 249-264.
72. Черных Е.Н. Каргалы. – Том V / Е.Н. Черных. – М.: Языки славянской культуры, 2007. – 200 с.

73. Черных Е.Н. Медь из Хвалыньских могильников и ее параллели (по данным спектроаналитических исследований) / Е.Н. Черных // Хвалыньские энеолитические могильники и хвалыньская энеолитическая культура: исследования материалов / Составитель и научный редактор С.А. Агапов. – Самара: «Поволжье», 2010. – С. 219-233.
74. Черных Е.Н. Горные выработки и их основные участки / Е.Н. Черных, Е.Ю. Лебедева // Черных Е.Н., Лебедева Е.Ю., Кузьминых С.В., Луньков В.Ю., Горожанин В.М., Горожанина Е.Н., Овчинников В.В., Пучков В.Н. Каргалы. – Том I. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – С. 25-38.
75. Черных Л.А. О возможности использования меднорудных источников Донбасса в период энеолита, ранней и средней бронзы / Л.А. Черных // ПГА: Матеріали II-го міжнародн. Картамиського польового археолог. семінару. – Алчевськ: ДонДТУ, 2005. – С. 293-302.
76. Brovender Yu. M., Okalekov V.N. On extraction of ore minerals of the Donetsk basin in the early metal age Науковий вісник національного гірничого університету. Науково-технічний журнал. - №1(169). – Дніпро, 2019. – С. 13-20.

Додаткова література:

77. Бровендер Ю.М. Металовиробництво бережнівсько-маївської зрубної культури доби пізньої бронзи Дніпро-Донецького регіону // Науковий щоквартальник «Емінак», № 1 (21) (січень-березень) 2018 . – Том 3. – Київ-Миколаїв, 2018.- С. 5-10.
78. Бровендер Ю.М. Донецкий горно-металлургический центр в системе металлопроизводства эпохи раннего металла восточноевропейской степи // Материалы международного симпозиума «К.И. Сатпаев – Личность. Патриот. Ученый в рамках 45 летия города Сатпаев».- Караганды, 2018. – С. 57-79.
79. Бровендер Ю.М. Металлопроизводство покровско-мосоловской срубной культуры эпохи поздней бронзы Доно-Донецкого региона // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. - № 5 [246]. – Сєверодонецьк, 2018. – С. 11 – 21.
80. Гошко Т. Дослідження кольорового металу доби пізньої бронзи з території Правобережної лісостепової України / Т. Гошко, В. Манічев, В. Приймаченко, І. Бондаренко // Взаємозв'язки культур епохи бронзи і раннього заліза на території Центральної та Східної Європи: Збірка наукових праць на пошану Л. І. Крушельницької.– К. – Львів, 2009. – С. 99-118.
81. Григорьев С.А. Минералогия шлака Мосоловского поселения / С.А. Григорьев // Археология восточноевропейской лесостепи: Доно-Донецкий регион в эпоху бронзы. – Вып. 17. – Воронеж: ВГУ, 2003. – С. 123-134.
82. Загородня О.М. Знання металовиробництва бережнівсько-маївської зрубної культури (за матеріалами Картамиського археологічного мікрорайону) / О.М.Загородня // Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2014. – 15 с.
83. Иванов И.В. Изменение климата южной Украины в голоцене / И.В. Иванов // Проблемы археологии Поднепровья. – Днепропетровск: ДГУ, 1985. – С. 27-32.
84. Иванов И.В. Бронзовый век евразийских степей. Его место в системе ландшафтно-климатических изменений голоцена и в историческом процессе / И.В. Иванов // Древности Волго-Донских степей в системе восточноевропейского бронзового века. – Волгоград, 1996. – С. 90-97.
85. Колесник А.В. Широкинский горный комплекс по добыче и обработке кремня (Донбасс) / А.В. Колесник, Ю.Г. Коваль // Археологический альманах. – № 6. – Донецк, 1997. – С. 85-96.
- Колесник А.В. Кремневая индустрия срубного поселения Степановка и Картамышского археологического комплекса в Донбассе / А.В. Колесник, Ю.М. Бровендер // ДАЗ. – 2009-2010. – № 13/14. – Донецьк: ДонНУ, 2010. – С. 91-97.
86. Кузьминых С.В. Металл и металлические изделия / С.В. Кузьминых // Каргалы. – Т. III. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 76-100.
87. Кузьминых С.В. Шлак / С.В. Кузьминых // Каргалы. – Т. III. – М.: Языки славянской культуры, 2004а. – С. 101-105.
88. Кузьминых С.В. Литейные формы / С.В. Кузьминых // Каргалы. – Т. III. – М.: Языки славянской культуры, 2004б. – С. 134-156.
89. Саврасов А.С. Основные направления изучения металлопроизводства восточного ареала катакомбной культурно-исторической общности на современном этапе / А.С. Саврасов // ПГА: Матеріали VII-го Картамиського міжнародн. польового археолог. семінару. – Алчевськ: ДонДТУ, 2009а. – С. 26-36.

90. Саврасов А.С. Практика и перспективы экспериментальных исследований металлопроизводства эпохи бронзы восточноевропейской лесостепи (срубная археологическая общность) / А.С. Саврасов // Экспериментальная археология. Взгляд в XXI век. – Ульяновск, 2013. – С. 121-126.
91. Саврасов А.С. Структурные составляющие профессиональной дифференциации в металлообработке эпохи бронзы восточноевропейской степи-лесостепи (в связи с развитием производства втульчатых топоров) / А.С. Саврасов // ПГА: Матеріали ІХ-го Картамиського міжнародн. польового археолог. семінару. – Алчевськ: ДонДТУ, 2013а. – С. 63-74.

1. <http://www.arche.by/by>
2. <http://tyzhden.ua/History>
3. www.krytyka.kiev.ua
4. www.booksgid.com/.../31708-arkheologija-ukraniarkheologija-ukrainy.html
5. [www.twirpx.com/files/historic/ukraine/ancient history/](http://www.twirpx.com/files/historic/ukraine/ancient%20history/)
6. <https://storify.com/.../vinokur-trubchaninov-davnya-i-serednovichna-istori>
7. www.academia.edu/.

Інформаційні ресурси.

1. Бібліотека Гумер - гуманітарні науки. Режим доступу: <http://www.gumer.info>
2. Журнал «Археологія». – Режим доступу: http://www.vgosau.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=93&Itemid=171
3. Інститут археології НАН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.iananu.org.ua/>
4. Національна бібліотека ім. В. Вернадського [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/>.
5. Система дистанційного навчання СНУ ім. В. Даля – <http://moodle.snu.edu.ua/>
6. Сайт №2 системи дистанційного навчання СНУ ім. В. Даля – <http://moodlesti.snu.edu.ua/>

Методичне забезпечення

1. Археологія України. Навч. посіб. За ред. Л.Л. Залізняка. – К., 2005.
2. Зайков В.В. Основы геоархеологии / В.В. Зайков, А.М. Юминов, Е.В. Зайкова, А.Д. Таиров. – Челябинск: ЮУрГУ, 2011. – 263 с.
3. Залізник Л.Л. Стародавня історія України / Л.Л. Залізник. - К.: Темпора, 2019.
4. Міхеєв В.К. Археологія залізного віку Східної Європи: навч. посіб. /В.К. Міхеєв., Б.А. Шрамко. – Харків, 2000
5. Рындина Н.В. Энеолит и бронзовый век: уч. Пособие / Н.В. Рындина, А.Д. Дегтярева. – М., 2002.

Оцінювання курсу

За повністю виконані завдання аспірант може отримати визначену кількість балів:

Інструменти і завдання	Кількість балів	
	Денна форма	Заочна форма
Присутність на заняттях та засвоєння лекційного матеріалу за темами	30	-
Присутність на заняттях (у період настановної сесії) та своєчасне виконання самостійних практичних завдань у межах тем	-	-
Індивідуальна робота	20	-
Іспит (тест)	50	-
Разом	100	-

Шкала оцінювання нтів

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Політика курсу

Плагіат та академічна доброчесність:

Дотримання академічної доброчесності за курсом ґрунтується на внутрішньо-університетській системі запобігання та виявлення академічного плагіату. До основних вимог за курсом віднесено - посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; надання достовірної інформації про результати власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використанні методики досліджень і джерела інформації.

Перевірка текстів на унікальність здійснюється однаково для всіх здобувачів засобами: – за допомогою програмного забезпечення Unicheck і засобів системи MOODLE; за Internet-джерелами – за допомогою програми Antiplagiarism.net.

Завдання і заняття:

Очікується, що всі здобувачі вищої освіти відвідають усі лекції і практичні заняття курсу. Здобувачі мають інформувати викладача про неможливість відвідати заняття. У будь-якому випадку здобувачі

зобов'язані дотримуватися термінів виконання усіх видів робіт, передбачених курсом. Якщо здобувач вищої освіти відсутній з поважної причини, він/вона презентує виконані завдання під час консультації викладача. Здобувач вищої освіти має право на оскарження результатів оцінювання.

Поведінка в аудиторії:

Курс передбачає індивідуальну та групову роботу. Середовище в аудиторії є дружнім, творчим, відкритим до конструктивної критики. На аудиторні заняття слухачі мають з'являтися вчасно відповідно до діючого розкладу занять, яке міститься на сайті університету. Під час занять усі його учасники мають дотримуватися вимог техніки безпеки.